

ЭКАНОМІКА, КІРАВАННЕ І ІНФАРМАТЫКА

УДК 631

С. Г. СКАРАПАНАУ

СЯЛЯНСТВА, ХАРЧЫ, РЫНАК

Перабудова, уваходжанне ў сусветную рыначную эканоміку — неаспрэчныя рэаліі сучаснасці. Аднак гэта з'яўляецца не самамэтай, а сродкам, шляхамі і метадамі стварэння больш дасканаллага грамадства, у якім кожны член — свабодны чалавек, жыве без прымусу. Ён сыты, здаровы, апрануты і абуты. Сусветны вопыт сведчыць, што ў такіх умовах чалавек праяўляе максімальную актыўнасць у стваральнай працы сёння і заўтра.

Чалавецтва так і развіваецца, і ў гэтым яно дасягнула значных поспехаў. Вядома, не ва ўсіх народаў яны аднолькавыя. Адным з важных паказчыкаў развіцця грамадства з'яўляецца працягласць жыцця чалавека. У развітых краінах старымі ўжо называюць не 75-, а 85-гадовых людзей. Футуролагі прагназіруюць, што ўжо ў першыя дзесяцігоддзі наступнага стагоддзя працягласць жыцця чалавека складзе 85—100 гадоў. Гэта будзе адбывацца ў працэсе паляпшэння ладу жыцця, галоўнымі кампанентамі якога з'яўляюцца харчаванне і медыцынскае абслугоўванне. Значыць, праблемы харчавання былі, ёсць і будуць актуальнымі, прырытэтнымі. Вядома, што аснову харчовага фонду фарміруе сельская гаспадарка. Калі меркаваць па гістарычным вопыце нашай краіны, то яна была і застаецца даволі кволай, актыўна (часцей хваравіта) рэагуе на дзяржаўную палітыку.

Якія ж існуюць тэарэтычныя асновы развіцця сельскай гаспадаркі ў рыначных умовах? Некаторыя даследчыкі выказваюць меркаванне, што найлепшы шлях Расіі ў «рай» — праз капіталізм (Пол Грэгары).

Заслугоўвае ўвагі і супрацьлеглая думка В. Кожынава («Правда», 1991, № 306), які сцвярджае, што галоўным і вызначальным у развіцці сусветнага згуртавання з'яўляецца пераход ад індывідуалізму да калектывізму. Супраціўляцца гэтаму безнадзейна. Сусвет рухаецца па шляху сацыяльнага прагрэсу, што з'яўляецца сугучным сацыялістычным ідэалам. Аднак сельская гаспадарка толькі развітых капіталістычных краін знаходзіцца, па сутнасці, па-за рыначнымі адносінамі. «Дабротамі» рынку жыве сельская гаспадарка бедных краін, дзе штогод голад і звязаныя з ім прычыны забіраюць мільёны чалавечых жыццяў. Значыць, адны краіны для вытворчасці прадуктаў харчавання не шкадуць капіталаў, а другія — чалавечых жыццяў.

Доктар эканамічных навук Б. Шапіра («Беларуская ніва» (далей Б. Н.), 1992, № 42 і 43) выкладае канцэптуальны падыход, з якога вынікае, што асновай сучаснага крызісу аграрнага сектара нашай краіны з'яўляецца канцэпцыя будаўніцтва сацыялізму, якая разбурыла ўсё навокал. Гэтая фармулёўка, на першы погляд, не адмаўляе самога сацыялізму, а толькі метады яго будаўніцтва. Аднак далейшыя меркаванні вучонага выключаюць такое тлумачэнне. Шлях выхаду з крызісу Б. Шапіра бачыць у цвёрдым абвешчэнні рынку, асабістай свабоды і падтрымкі прадпрыемальніцтва. Сусветны вопыт, сцвярджае ён, сведчыць,

што прыватная ўласнасць заахвочвае чалавека ўкладваць у вытворчасць «усю душу». Праўда, ён тут жа агаворваецца, што душы часта бывае недастаткова. Пры самай моцнай душы ў Бразіліі і ў краінах Афрыкі вытворчасць прадуктаў харчавання няўхільна паніжаецца. Ізраіль жа пры адсутнасці прыватнай ўласнасці, а значыць, і такой «прадукцыйнай» сілы, як душа, за апошнія сорак гадоў павялічыў вытворчасць сельскагаспадарчай прадукцыі ў 16 разоў. «Бяздушша» Ізраіля дэманструе сусветныя рэкорды ў сельскай гаспадарцы. У прыватнасці, адна карова там забяспечвае малаком 25 чалавек, што ўдвая перавышае паказчыкі ЗША і ў тры разы Беларусі. У аснове гэтых рэкордаў — індустрыяльная магутнасць сельскай гаспадаркі і пратэкцыянізм у адносінах да сялянства.

Не адмаўляючы слабасці душы прыватніка, Б. Шапіра, адданы свайму прынцыпу, сцвярджае, што «...грамадства павінна беражліва і зацікаўлена вырошчваць у вёсцы новы сацыяльны слой — сялян-ўласнікаў («Б. Н.», 1992, № 42). Пры ўсіх складаных перыпетыях гэтага, працягвае ён, «скразным варыянтам выступае прыватызацыя сродкаў вытворчасці, якая зацвярджае селяніна-ўласніка».

Памылковым было б сцвярджаць, што ідэі Б. Шапіры не знаходзяць разумення і падтрымкі. І ў Беларусі адбываецца трансфармацыя калгасаў і саўгасаў. Яе галоўная сутнасць: буйныя гаспадаркі пры гэтым захоўваюцца, аднак узнагароджанне селяніна пэўным чынам падвойваецца, а дакладней складаецца з дзвюх частак: аплаты за працу і аплаты за пай, унесены пры ўступленні ў калгас. Ці павысіцца пры гэтым узровень жыцця селяніна, а таксама ці будзе прагрэсіраваць вытворчасць, пакажа жыццё, аднак за такую трансфармацыю выступае паважаны доктар («Б. Н.», 1992, № 43). Гэта, як можна зразумець з яго трактоўкі, добры крок да павольнага, але няўхільнага руху да фермера-ўласніка.

Неаднароднымі і супярэчлівымі з'яўляюцца думкі і папулярызатары фермерства. Ю. Суцько («Б. Н.», 1992, № 3) у карэспандэнцыі «Такія фермеры нам патрэбны» маляўніча паказвае фермера Кудзевіча з Віцебскага раёна, які гаспадарыць на 17,1 га ворнай зямлі і 16 га лугу. Ён купіў чатыры трактары і дастатковы шлейф прычэпной тэхнікі. Пры гэтым за трактар Т-25 заплаціў вучгасу «Падбярэззе» 500 руб. У фермера Кудзевіча на адзін трактар прыпадае 8 га сельгасугоддзяў і 4 га ворнай зямлі. Тэхнічная аснашчанасць фермы Кудзевіча перавышае такія ж паказчыкі ў нямецкага фермера. Сярэдняя ж нагрузка на трактар па нашай рэспубліцы ў 10 разоў перавышае нагрузку на адну машыну ў гэтага фермера. Пры гэтым зямля калгаса не пустуе і дае пэўны ўраджай. Шкада, што Ю. Суцько не паведаміў адраса, дзе так лёгка і танна можна купіць трактар. Не паведамляецца таксама, ці ўся ворная зямля фермера засяваецца.

Зрэшты, гэты прабел ліквідаваў лідэр Вярхоўнага Савета Расіі Р. Хасбулатаў. Выступаючы на трэцім з'ездзе Асацыяцыі сялянскіх гаспадарак, ён сказаў, што «...дзяржава пакуль што не гатовая да развіцця фермерства» і што «сорак працэнтаў фермерскай зямлі не засявалася». Прычына адна: не хапае матэрыяльных рэсурсаў («Правда», 1992, № 28). Адным словам, трактарам Кудзевіча пашанцавала: яны знаходзяцца ў бестэрміновым «адпачынку» на прыгожых берагах р. Віцьбы. Ці патрэбны такія фермеры, хай чытач мяркуе сам.

Ідэя прыватнай ўласнасці распаўсюджваецца ўсё больш і больш. Вядучы навуковы супрацоўнік, які называе сябе спецыялістам сельскай гаспадаркі, В. Епіфанаў, не сумняваючыся, сцвярджае: «Калі б у мінулым годзе зямлю аддалі ў прыватныя рукі, сёння мы здымалі б першыя плады» («Известия», 1992, № 113). Аднак хіба вучонаму невядома, што Р. Хасбулатаў паведамляў ужо пра «плён». Магчыма, вучонаму сарака працэнтаў пустуючай зямлі фермераў мала?

«Беларуская ніва» (1992, № 37) апублікавала аргументаваны матэ-

рыял доктара эканамічных навук А. Ківейша, у якім правільна падкрэсліваецца, што шматлікія спецыялісты Еўропы здзіўляюцца, чаму патрэбна здрабняць зямельную плошчу калгасаў і саўгасаў. Большасць з іх зямельную плошчу беларускіх калгасаў — 3,5 тыс. га лічаць аптымальнай. Мінімальнай плошчай для рацыянальнага выкарыстання зямлі, згодна з іх ацэнкай, з'яўляюцца 1000 га. Наша паспешліва прынятае заканадаўства абмяжоўвае такую плошчу 50 га зямлі. Прыкладна такой жа пазіцыі прытрымліваюцца Літва, Латвія і Эстонія.

Кароткі агляд навуковых меркаванняў аб шляхах уваходжання сельскай гаспадаркі ў рыначную эканоміку дазваляе зрабіць вывад, што зараз колькі-небудзь абгрунтаванай канцэпцыі яшчэ не прасочваецца. Погляды і ацэнкі вучоных з'яўляюцца палярна супрацьлеглымі. Прапануемыя палітыкамі праграмы, якія часта выдаюцца за апошнія дасягненні ў навуцы, у большасці сваёй такімі не з'яўляюцца.

Дык хто ж наш карміцель? Афіцыйны курс дзяржаўных органаў СНД накіраваны на селяніна — уласніка зямлі. У аснове такога ўяўлення пра селяніна, у якога і душа, згодна з вызначэннем доктара Б. Шапіры, з'яўляецца прадукцыйнай сілай, — надзея на гэтую душу і амаль міфічную сілу зямлі, калі яна знаходзіцца ў прыватнай уласнасці: такі селянін здымае з дзяржавы клопаты аб прадуктах харчавання.

Параўнаем паказчыкі сельскагаспадарчай вытворчасці пры розных формах уласнасці на зямлю. У XVIII ст. ураджайнасць у Расіі складала сам 3,51 (каля 5 ц/га), у XIX ст. яна вырасла ў паўтара раза і складала 6,9 ц/га. Прыкладна такой жа яна была і ў першую палову XX ст. У 1990 г. у сярэднім па СССР яна ўзнялася да 19,9 ц/га, у тым ліку ў Беларусі да 26,6 ц/га. Гэты рывок зрабіла калгаснае сялянства. Сярэднегадавы прырост ураджайнасці ў XVIII ст. склаў некалькі больш за 1 кг/га, у XIX ст. — 2,5, за першую палову XX ст. — 5 і за 40 гадоў другой паловы нашага стагоддзя — 20 кг/га. У Беларусі сярэднегадавы прырост ураджаю за тыя ж 40 гадоў перавысіў 50 кг/га. У гэтыя гады ў рэспубліцы актыўна нарошчвалася вытворчасць прадукцыі раслінаводства і жывёлагадоўлі. У 1990 г. у разліку на душу насельніцтва тут атрымана па 680 кг збожжа, па 725 кг малака і па 115 кг мяса, што перавышае навуковыя нормы спажывання. Па гэтых і іншых паказчыках рэспубліка набліжалася да развітых краін свету.

Аднак расла і колькасць насельніцтва, і яго даходы, а адпаведна і попыт на больш якасную прадукцыю — мяса і малако. Скарацілася спажыванне на душу менш якасных прадуктаў: хлеба — на 50—60 кг і бульбы — амаль на 100 кг за год. У 80-я гады пачынае не хапаць мяса і малочных прадуктаў. Прычыну гэтага ўбачылі ў існаванні калгаснага ладу. А ці так гэта? З ростам ураджайнасці збожжавых, пра што гаварылася вышэй, гэтая прычына не ўвязваецца. Але яна добра ўвязваецца са змяненнямі структуры грамадства, сямейнага бюджэту і іншымі фактарамі. У 1887 г. гараджане Расіі складалі 15% і на кожнага з іх працавала па шэсць сялян. Зараз (1991 г.) гарадское насельніцтва перавышае 66%. І ўжо на прадуктовым «утрыманні» аднаго селяніна знаходзіцца тры гараджаніны, а на аднаго селяніна ў працаздольным узросце прыпадае аж 12 чалавек.

Калі б такі працэс быў вынікам замены жывой працы машынай, то ён быў бы заканамерны, здаровы. Адбывалася, аднак, іншае. Селянін пакідаў вёску не з прычыны залішніх рук тут, а з-за галечы, якая асуджала яго на пагібель. Асабліва гэта кранула цэнтральныя раёны краіны, расійскае Нечарназем'е, за што і зараз даводзіцца расплачвацца дарагой цаной. Замест таго каб зразумець сітуацыю, усвядоміць яе вынікі, папрасіць прабачэння ў калгасніка, падзякаваць яму за хлеб, якім мы жывем, і вызначыць меры, якія забяспечылі б гармонію «сярпа і молата», некаторыя «радыкалы», а часам і абцяжараныя вучонымі ступенямі і званнямі людзі ганьбуюць вёску, калгасы і саўгасы.

У 20-х гадах адбывалася першапачатковае назапашванне капіталу

для індустрыялізацыі і звязанага з гэтым будаўніцтва гарадоў, прамысловых і навуковых цэнтраў. Народ нёс велізарны цяжар ваенных расходаў. Аснову гэтага стварала праца селяніна. Дзяржава, па сутнасці, рабавала яго. Вёска ўсё ў большай ступені ўцягвалася ў кабальныя ўмовы існавання. Дзяржава час ад часу даравала свае пазыкі калгасам, падаючы гэта як надзвычай дабрачынную акцыю, фарміруючы ў грамадства ілжывае ўяўленне аб нейкай непаўнацэннасці калгаснага ладу.

Зараз у Беларусі добрых калектыўных гаспадарак шмат. Гэта калгасы, якія ўзначальваюць В. Л. Бядуля, В. М. Гарошка, А. М. Старавойтаў, А. І. Дубко, А. А. Паташкін і іншыя. Карані ж сучаснай незадаволенасці попытам на харчовыя тавары ідуць у далёкае мінулае, што з асаблівай сілай праяўляецца зараз. Сялянства заўсёды жыло пры вельмі жорсткіх умовах рыначных адносін і прымусу. Гэта прыгоннае права, чынш, харчатрады, харчпадаткі, а зараз больш гучна — дзяржзаказ па дыктуюемых дзяржавай цэнах.

Інакш кажучы, уся гісторыя развіцця сельскай гаспадаркі краіны характарызуецца неэквівалентным абменам паміж горадам і вёскай, амаль поўнай адсутнасцю ўвагі дзяржавы да вёскі. Яна вельмі падобная да таго, што адбываецца зараз у сельскай гаспадарцы «трэцяга» свету.

У апошнія часы зрабілася ходкім меркаванне — маўляў, савецкая дзяржава ўклала ў вёску 600 млрд. руб., а яна не можа нас пракарміць. Безумоўна, сума ўражвае, аднак гэта толькі дзесятая частка таго, што прымусова адабрана ў сялян у выніку неэквівалентнага абмену іх прадукцыі з прамысловасцю. З другога боку, а ці карысталіся калгасы і саўгасы хоць бы гэтай драбніцай? Вядома, не. У іх нават і не пыталіся. Значная доля гэтых мільярдаў пайшла на «будоўлі веку»: ператварэнне Галоднага стэпу ў квітнеючы сад, асваенне цалінных зямель, буйнамаштабная водная меліярацыя і інш.

Зараз усё больш відавочным зрабілася разуменне таго, што працягваць далей рабаваць вёску згубна. Яна і так вельмі доўга пакорліва пераносіла рабаванне, і нарэшце перад грамадствам пачала паўставаць праблема голаду. М. Гарбачоў сказаў: настаў час аддаць вёсцы тое, што ёй належыць. Шкада, што гэта прынцыпова правільная і важная заява своечасова не пачута. На XXVIII з'ездзе КПСС аграрная секцыя зрабіла прапанову падвоіць укладанні капіталаў у сельскую гаспадарку. З'езд большасцю галасоў адхіліў гэтую прапанову. І гэта натуральна: прынамсі значная большасць грамадства і з'яўляецца даўжніком вёскі.

У далейшым падзеі набываюць маланкавы характар. Расія першай абвясціла бездатычную палітыку ў адносінах да вёскі. Прыклад з яе ўзяла і Беларусь. Праўда, быў таксама гучна абвешчаны і прыярытэт вёскі, аднак гэта аказалася звычайнай дэкларацыяй.

Пад націскам антынавуковых мер кіруючых структур скаланулася сельская гаспадарка Беларусі. У 1991 г. вызначыўся спад вытворчасці сельскагаспадарчай прадукцыі, які павялічваецца і ў бягучым годзе. Патрабуюцца неадкладныя і кампетэнтныя рашэнні, інакш голад будзе і ў нас.

Побач з догмай, што калгасная сістэма безнадзейна састарэла, з'явілася новае паняцце — «нічыная зямля». У гэтае паняцце ўключаюцца перш-наперш землі калгасаў. Калектыўная і дзяржаўная ўласнасць аб'яўляецца «нічынай». У яе быццам бы няма гаспадара. Калгаснік, такім чынам, ператвараецца ў найміта, які не зацікаўлены ў выніках сваёй працы, а таму і зямля дрэнна родзіць. Такая пасылка з'яўляецца «навукавай» асновай курсу на прыватную ўласнасць.

Доказ гэтаму прыводзіцца адзін: вынікі працы гаспадароў дачнага і прысядзібнага ўчасткаў. Так, дачнік, выкарыстоўваючы сваю мускульную энергію, атрымлівае добрыя вынікі на плошчы 5—10 сотак. Яго

праца высакародная, заслугоўвае ўсебаковай падтрымкі, тым больш, што ён вырошчвае такія працаёмістыя прадукты, як гародніна, ягады, фрукты і часткова бульба, і забяспечвае імі перш за ўсё сваю сям'ю. Да таго ж такі занятак — лепшы сродак далучэння дзяцей да зямлі, умацавання іх здароўя і любові да фізічнай працы.

Дык ці ж наймітам з'яўляецца калгаснік? І ці такой ужо дрэннай з'яўляецца наёмная праца наогул і ў сельскай гаспадарцы ў прыватнасці? Тэарэтычна і практычна калгаснік не наёмны работнік. Ён саўладальнік рухомай і нерухомай, уключаючы зямлю, маёмасці. І не яго віна, а бяда, што яго пазбавілі права карыстацца плёнам сваёй працы, адбіраючы яго пад прымусам і за бясцэннак. Калі яго пазбавіць калгаса, зрабіць прыватнікам, але захаваць прымус, то ён проста кіне такі занятак. Такім чынам, трансфарміраваць трэба найперш не калгасы, а заганную сістэму адносінаў да селяніна наогул. У трансфармацыі мае патрэбу ўся мінулая і сучасная кіруючая структура, у тым ліку і заканадаўчая. Па сутнасці, пра гэта гаворыць зараз яраслаўскі фермер А. Ёжыкаў («Народная правда», 1992, № 18), які паспытаў ужо гэтага шчасця.

Сцвярджаюць, што наёмная праца ператварае селяніна ў гультая. Гэта з'яўляецца памылковай думкай. Сусветны вопыт адмаўляе яе. У 1957 г. у Нарвегіі я гутарыў з фермерам, у якога асвойваецца ўчастак зямлі. Працуе трактар спецыялізаванай фірмы. Як аплочваецца праца трактарыста? Падзённа, па 75 крон за дзень. Чаму падзённа? А гэта самая зручная форма разліку, атрымлівае адказ. Аднак жа не ўсе людзі працуюць аднолькава: адны больш, другія менш старанна. Фермер і суправаджаючыя спецыялісты запэўніваюць мяне, што ў Нарвегіі ўсе толькі старанныя, а трактарыст дадае, што ў іх фірме нестаранных няма. Кожны працуе шчыра, паколькі задаволены аплатай працы. Значыць, галоўны стымулятар прадукцыйнасці працы — належная яе ўзнагароджанне. Шматлікія фермеры Еўропы, як мне добра вядома, шырока карыстаюцца наёмнай працай, у тым ліку і са штодзённай (пагадзіннай) аплатай.

Буйной падзеяй у гісторыі зямельных рэформ у Расіі з'явіўся Дэкрэт аб зямлі, якім яна была абвешчана агульнанароднай уласнасцю. Землі буйных землеўладальнікаў былі перададзены сялянам, што задаволіла іх шматвяковыя спадзяванні. Пазней землекарыстальнікі — калгасы і саўгасы атрымалі дзяржаўныя акты на вечнае карыстанне зямлёй.

Сучасныя ацэнкі нацыяналізацыі зямлі супярэчлівыя, аднак вядучыя эканамісты таго часу (Н. Д. Кандрацьёў і інш.) успрынялі гэтую акцыю станоўча. Сучасныя радыкалы даюць супрацьлеглыя ацэнкі. А якія ж факты? Аналіз вынікаў нацыяналізацыі зямлі дае В. А. Дабрынін («Вестник с.-х. науки», 1992, № 1). Яго даныя сведчаць аб прагрэсіўнасці гэтай акцыі. Сельская гаспадарка краіны за кароткі тэрмін перавысіла даваенны ўзровень. У сярэднім за 1924—1928 гг. збожжа атрымана на 6,5%, ільновалакна — на 7,7, бульбы — на 83,5, малака — на 21,6 і мяса — на 7,7% больш за ўзровень 1909—1913 гг.

Вытворчасць асноўных прадуктаў сельскай гаспадаркі (у межах СССР 1990 г.) у параўнанні з 1909—1913 гг. узрасла: збожжа — з 86 да 196,6 млн. т, малака — з 29,4 да 108,4 і мяса — з 5 да 19,3 млн. т. Тое ж і ў разліку на душу насельніцтва: збожжа — з 610 да 672, малака — з 210 да 374 і мяса — з няпоўных 36 да 67 кг за год.

Больш важкія паказчыкі атрыманы ў Беларусі. У параўнанні з дэрэвалюцыйным перыядам вытворчасць збожжа патроілася: была 2,5, а ўзрасла да 8 млн. т. Вытворчасць малака ўзнялася з 1,6 да 7 млн. т і мяса — з 0,22 да звыш 1 млн. т. Такі плён «нічыйнай» зямлі.

Зараз адбываецца своеасаблівае спаборніцтва — хто хутчэй ліквідуе калгасную сістэму. Д. Буш у якасці прэміі пераможцам абяцае крэдыт. Наперадзе іншых былых саюзных рэспублік знаходзіцца Літва, дзе ў прымусовым парадку калгасная сістэма ўжо ліквідавана. У былых кал-

гасах і саўгасах прызначаны часовыя кіраўнікі, галоўная задача якіх рэарганізаваць гэтыя калгасы і саўгасы ў сялянскія гаспадаркі, якія затым будуць аб'ядноўвацца ў кааператывы, асацыяцыі і іншыя формы арганізацыі.

Больш павольна, але таксама ў гэтым напрамку, разгортваюцца падзеі і ў Беларусі. Пры гэтым натуральна ўзнікае пытанне, а што такое калгас у яго першапачатковым разуменні? У. І. Ленін у працы «Аб кааперацыі» (Полн. собр. соч., т. 45, с. 369—977) пісаў, што каапераванне сялянскіх гаспадарак з'яўляецца «...больш прастай, лёгкай і даступнай...» справай. Ён марыў пра каапераванне сялян (калектыўныя гаспадаркі), калі яны самі (і ніхто іншы) вырашаюць усе пытанні свайго жыцця і вольныя карыстацца плёнам сваёй працы.

Сталінізм «удасканаліў» гэтае паняцце: форма захавана, а змест іншы. Усе сяляне зрабіліся членамі калектыўных гаспадарак, аднак іх пазбавілі галоўнага — вось гэтай магчымасці карыстацца плёнам сваёй працы.

У Рэспубліцы Беларусь прыняты заканадаўчыя акты аб зямельнай рэформе. Галоўная іх мэта — стварэнне сялянскіх гаспадарак фермерскага тыпу на базе ліквідацыі нерэнтабельных калгасаў. Аднак калі не спыніць бясконцае павышэнне цэнаў, то ўсе, нават высокарэнтабельныя, калгасы хутка апынуцца сярод стратных. А якія ж падставы існуюць для таго, што праца любога гаспадара зямлі пры тых жа ўмовах будзе рэнтабельнай? Доказ: дачнае землекарыстанне, якое ўжо разгледжана, і калгасны падворак.

Больш чым дзіўную пазіцыю займае Беларуская сялянская партыя. Яна дэкларавала абарону інтарэсаў сялянства. Так, у гэтым існуе вялікая неабходнасць. Шляхі ж для дасягнення гэтай мэты выкладзены ў праекце «Канцэпцыі эканамічных рэформ...» («Народная газета», 1992, № 74). Вось некаторыя аспекты гэтай канцэпцыі: выхад з крызісу без зямельнай рэформы немагчымы; зямлю калгасы павінны арэндаваць у дзяржавы; сельскагаспадарчыя прадпрыемствы функцыяніруюць за кошт рыначных адносін. Селянін, як і раней, застаецца без увагі і падтрымкі дзяржавы. Такія «клопаты» гэтай партыі пра селяніна.

Догму аб перавагах прыватнай уласнасці сёй-той спрабуе падмацаваць аўтарытэтам замежных знаўцаў. Газета «АиФ» (1992, № 598) апублікавала артыкул амерыканскага юрыста Фелікса Кірка «Зямля. Выбар за Ельцыным», дзе аўтар ментарскім тонам апавядае, што 2% зямлі СССР, якія выкарыстоўваюцца ў прыватным сектары (прысядзібныя ўчасткі), даюць «...ад адной чвэрці да адной трэці прадуктаў для савецкіх людзей». Калі гэтае сцвярджэнне, заснаванае на няведанні справы, прыняць за аснову, то тады трэба спяшацца з прыватызацыяй. Так і зрабіла Літва, актыўна спрабуе зрабіць гэта і Расія. Вынікі Расіі яшчэ не вызначыліся, а Літвы? Тут актыўна ідзе скарачэнне пагалоўя прадукцыйнай жывёлы, відавочна ліквідуецца аснова будучага харчовага фонду, скарачаецца вытворчасць сельскагаспадарчых прадуктаў.

Як відаць, рэкамендацыя Ф. Кірка не дайшла да Г. Коля. Бо краіна, якой ён кіруе, квітнее, аднак далёка не ўся зямля тут у прыватнай уласнасці: 25—30% зямлі Германіі выкарыстоўваецца на арэндных пачатках. Наколькі ж вялікі яшчэ рэзерв Германіі! Калі б немцы былі настолькі ж кампетэнтнымі, як Ф. Кірк, Германія карміла б і насельніцтва ЗША, вызваліўшы іх урад ад буйных укладанняў у сельскую гаспадарку.

Да нядаўняга часу калгаснікі і рабочыя саўгасаў істотную частку жыццёвых даброт атрымлівалі ад свайго падворку, што прымушала іх як мага больш эфектыўна весці справы. Ды і зараз важкасць гэтага фактару хоць і зменшылася, аднак ён не перастаў існаваць.

Дзесяцігоддзямі ў якасці прысядзібных участкаў у Беларусі выкарыстоўваюцца 500 тыс. га ворнай зямлі. Гэта найбольш акультураныя землі. Апрача таго, гаспадары такіх участкаў карыстаюцца кармамі

Табліца 1. Малочная прадукцыйнасць кароў Беларусі, кг/год

Сектар гаспадарак	1965 г.	1970 г.	1975 г.	1980 г.	1985 г.	1986 г.	1987 г.	1988 г.	1989 г.	1990 г.
Калгасы і дзяржгасы	1896	2314	2432	2223	2414	2721	2953	3136	3182	3280
Індывідуальны сектар (падворак)	1670	1860	2180	2213	2485	2361	2426	2493	2504	2639

Табліца 2. Ураджайнасць бульбы ў Беларусі, ц/га

Катэгорыя гаспадарак	Гады				У сярэднім
	1970—1975	1976—1980	1981—1985	1986—1990	
Усе катэгорыі	142	159	154	157	153
У тым ліку:					
грамадскі сектар	130	155	153	154	148
індывідуальны сектар	154	163	155	160	155

калгасаў і саўгасаў, выганамі і землямі несельскагаспадарчага прызначэння. Якая ж эфектыўнасць іх гаспадарання ў параўнанні з калгасамі і саўгасамі? Параўнанню найбольш лёгка паддаюцца два паказчыкі: малочная прадукцыйнасць і ўраджайнасць бульбы.

Як вынікае з табл. 1, сярэдні гадавы надой ад адной каровы грамадскага (калгасна-саўгаснага) сектара перавышае паказчыкі падворку ў сярэднім за апошнія 25 гадоў на 372 кг. Безумоўна, развіваўся і падворак. У параўнанні з 1940 г. надой ад адной каровы павялічыўся на 1214 кг. Прырост жа за гэты час у грамадскім сектары Беларусі склаў 1604 кг (табл. 1).

За паўстагоддзя ўраджайнасць бульбы ўзрасла неістотна. У 1940 г. яна складала 128 ц, у сярэднім за апошнія 20 гадоў узрасла толькі на 25 ц/га, у тым ліку ў грамадскім сектары — на 20 і ў індывідуальным — на 27 ц/га. Калі гэтыя адрозненні супаставіць з узроўнем урадлівасці зямлі, то высветліцца, што перавага не на баку прыватнай гаспадаркі (табл. 2). Ацэнка гэтых двух паказчыкаў сведчыць пра тое, што фактар уласнасці, які ігнараваць нельга, саступае больш важкім фактарам, якія дзейнічаюць у буйной гаспадарцы. У чым яны праяўляюцца? У навуковым узроўні гаспадарання.

Веды — галоўнае багацце народа, вядучая рухаючая сіла, тым больш у земляробстве. Земляроб незалежна ад формы землекарыстання заўсёды працуе ва ўмовах надвор'я, якія амаль немагчыма прадказаць. Існуюць думкі, быццам бы тут селянін кіруецца інтуіцыяй. Але прагрэс і тут засноўваецца толькі на навуцы. Галоўнымі і вызначальнымі фактарамі павышэння ўрадлівасці зямлі з'яўляюцца ўзровень індустрыялізацыі і ступень навуковага забеспячэння. Гэтыя фактары больш моцныя, чым формы землекарыстання. Апрача таго, як заўважыў амерыканец рускага паходжання прафесар лаўрэат Нобелеўскай прэміі В. Ляонцьеў, не форма гаспадаркі вызначае эфектыўнасць, а зацікаўленасць чалавека працы.

Селяніна часам памылкова называюць кансерватарам. Аднак гэта зусім не так. Сапраўды, пакуль ён не пераканаецца ў карысці новага, ён не ўспрымае яго ці кіруецца прынцыпам: «сем разоў адмер — адзін раз адрэж». Гэтым і тлумачыцца яго нежаданне як уваходзіць у калгас, так і выходзіць з яго. Сталін тлумачыў гэта так: справе перашкаджаюць кулакі (вораті). Зараз месца сталінскіх кулакоў займаюць партакраты, армія якіх — мільёны савецкіх людзей. Памылковым з'яўляецца і першае, і другое. Прымус быў у першым выпадку, хапае яго і ў другім.

Аналізуючы нямецкае «цуда», няцяжка ўсвядоміць фактары, якія

забяспечаюць багацце прадуктаў харчавання. У ліку асноўных мер, якія вызначаюць праграму развіцця сельскай гаспадаркі, навука і адукацыя, галоўная ўвага якіх скіравана на стварэнне новых індустрыяльных тэхналогій, што павышаюць прадукцыйнасць працы і робяць сельскую гаспадарку больш прэстыжнай. Прамысловасць арыентавана на вытворчасць неабходных сродкаў, якія замяняюць ручную працу; адбываецца прамое і ўскоснае стымуляванне працы сялян. Апошнія складае 50—70% выдаткаў на вытворчасць прадукцыі. Усё гэта патрабуе буйных фінансавых затрат. Іх дзяржава знаходзіць, перш за ўсё за кошт падаткаў са спажывца. Праз цэнавы механізм практычна ўсё насельніцтва прымае ўдзел у інтэнсіфікацыі сельскагаспадарчай вытворчасці. Тым самым немцы на справе рэалізуюць наш лозунг: уздым сельскай гаспадаркі — агульнанародная справа. У аднолькавай ступені гэта мае дачыненне да ўсіх форм землекарыстання.

Такім чынам, асновай сялянскага ўкладу была, ёсць і будзе кааператыўная (калектыўная) гаспадарка ў першапачатковым яе разуменні, да чаго, па сутнасці, і заклікаюць радыкалы. Аднак тактыка ў іх іншая: спачатку разбурыць калгасную сістэму, а потым аб'яднацца ў кааператывы, асацыяцыі і да т. п. Хіба гэта штосьці новае? Яно цалкам сугучнае камуністычнаму: разбурым, а потым... Ці не лепш сучаснаму калгасу вярнуць не дэкларатыўна, а фактычна першапачатковы статус — калектыўную ўласнасць на зямлю і іншыя сродкі вытворчасці, поўнае права распараджацца плёнам сваёй працы, пры жаданні свабодна выходзіць з такога аб'яднання. Безумоўна, трэба не перашкаджаць фермерскаму руху, а падтрымліваць яго. Жыццё пакажа, што лепш, а што горш. Выхад з калгаса павінен адбывацца на ўмовах, прымальных для фермера і для ўсяго калектыву. Значную частку саўгасаў трэба ператварыць у калгасы як найбольш дэмакратычную арганізацыю.

Некаторыя мяркуюць, што ў Беларусі недахоп рабочых рук у вёсцы можна ліквідаваць за кошт прытоку ў яе гараджан (у выніку пераходу да рынку і прыватызацыі гарадскога ўкладу). Гэта быццам бы вырашыць праблемы сельскай гаспадаркі. Аднак такое сцвярджэнне супярэчыць сусветнаму гістарычнаму развіццю. Патрабуюцца не так рабочыя рукі, як індустрыяльныя тэхналогіі.

Вытворчасцю прадуктаў харчавання ў ЗША і ў іншых развітых краінах свету займаецца каля 5% насельніцтва, а ў нас у пяць-шэсць разоў больш. У іх прадуктаў харчавання шмат, а ў нас мала. У Германіі ў разліку на 100 га зямлі працуюць прыкладна шэсць чалавек, а ў Беларусі — дзесяць. Вядома, наша рэспубліка пакуль што набірае індустрыяльную сілу, што і трэба ўсяляк развіваць, а не ісці насуперак сусветнай плыні.

Футуролагі сцвярджаюць, што ўжо ў сярэдзіне XXI ст. 90% насельніцтва свету будзе жыць у гарадах. У шэрагу ж краін селяніна як сацыяльнай праслойкі грамадства ўжо амаль няма. У якасці прыкладу возьмем Японію, дзе жыхароў вёскі дзеляць на дзве яроўныя часткі: пераважае частка, якая не мае пастаяннага занятку ў сельскай гаспадарцы. Умовы клімату ў Японіі дазваляюць атрымліваць па два-тры ўраджаі за год. Аднак гэтая магчымасць (з-за эканамічных меркаванняў) не рэалізуецца. Практычна ўсё насельніцтва працуе ў гарадах. Яму выгадна займацца вясковымі справамі толькі ў рысавы сезон, паколькі дзяржава гэта высока стымулюе. Безумоўна, зямля выкарыстоўваецца нерацыянальна. У Швейцарыі гаспадар участка зямлі таксама з'яўляецца сезонным работнікам вёскі. Ёсць падставы меркаваць, што сельская гаспадарка Японіі і Швейцарыі — гэта мадэль будучыні, галоўная сутнасць якой — збліжэнне сельскагаспадарчага і гарадскога ўкладу жыцця. Колькасць сялян пры гэтым паступова змяншаецца. Узнікае пытанне да «тэарэтыкаў», якія ідэалізуюць сялянскую адданасць зямлі: дзе ж яна? Можна дапусціць, што такое ўласціва толькі нам. Безумоўна, рэальны шлях развіцця грамадства прадвызначаецца

ўзроўнем развіцця прадукцыйных сіл, адукаванасці і культуры. Для нас постіндустрыяльны лад — пакуль што мара, аднак праўдзіва і тое, што перасяленне людзей з горада ў вёску таксама нерэальнае.

Каля чвэрці стагоддзя таму назад у калгасах Беларусі ствараліся розныя прадпрыемствы прамысловага тыпу, уключаючы нават вытворчасць касметычнай прадукцыі. Гэта дазволіла больш рацыянальна выкарыстоўваць працоўныя рэсурсы і з'яўлялася добрым «прываркам» для калгаса. Па сутнасці, гэта былі маладыя парасткі сучасных аграаб'яднанняў тыпу калгасаў-камбінатаў.

Праілюструем гэта на прыкладзе калгаса «Памяць Ільіча» Брэсцкай вобласці. Прыкладна дзесяць гадоў калгас узначальвае кандыдат эканамічных навук Аляксей Сцяпанавіч Скакун. Калгас аб'ядноўвае 17 вёсак з зямельнай плошчай 15 тыс. га. За гэты час у вёсцы адбыліся карэнныя змяненні: дрэніраваны пераўвільготненыя землі, усе ўнутрыгаспадарчыя дарогі заасфальтаваны, ураджайнасць збожжавых падвоілася і зараз вагаецца ў межах 40—45 ц/га, асвоена новая для рэспублікі алейная культура — рапс (займае 500 га, ураджайнасць 30 ц/га), падвоілася малочная прадукцыйнасць кароў (больш за 4 тыс. кг), функцыяніруе адкормачны комплекс буйной рагатай жывёлы, сутачнае прыбаўленне па масе якой складае 900 г. Прыбытак у 1991 г. склаў каля 20 млн. руб., на кожны гектар сельгасугоддзяў прыпадае больш як 1300 руб.

Побач з традыцыйнымі для сельскай гаспадаркі галінамі калгас шырока развівае так званыя падсобныя прадпрыемствы прамысловага тыпу. Сярод іх ферма норак (10 тыс. галоў), цэх па перапрацоўцы сельскагаспадарчай прадукцыі, сумеснае (з Польшчай) прадпрыемства па шыццю вопраткі, кіслародны цэх, дрэваапрацоўчае прадпрыемства, уключаючы разьбу па дрэву, цэх вырабаў з саломкі і інш.

Як вынік добра арганізаванага традыцыйнага земляробства і развіцця прамысловай вытворчасці, узрасла агульная культура жыхароў. Кожнаму знаходзіцца справа па яго густу. Сельскагаспадарчая праца ўсё больш цесна спалучаецца з прамысловай. За апошнія 10 гадоў пабудавана каля 500 катэджаў, утварыўся буйны пасёлак, у якім спалучаюцца выгоды гарадскога і вясковага жыцця. Па ўкладу жыцця калгас-камбінат «Памяць Ільіча» нават больш дасканалы, чым фермы Японіі і Швейцарыі. Гэтае і падобныя да яго аграаб'яднанні і аграфірмы — магістральны шлях развіцця сельскай гаспадаркі краін СНД і Беларусі ў прыватнасці.